

*Charlotte Kröger
Eva van Baarle
Jan-Willem Weenink*

In gesprek over seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag

***Inzichten
en tips***
*voor de geestelijke
gezondheidszorg
en gehandicaptenzorg*

Inhoudsopgave

Zo gebruik je dit e-book	3		
<u>Clïënt-clïënt</u> ▲	7	<u>Professional – professional</u> ■	37
Situatie 1. Seks tussen cliënten	8	Situatie 9. Seksualiteit tussen collega's	38
Situatie 2: Grensoverschrijdend gedrag tussen cliënten	12	Situatie 10. Seksualiteit en grensoverschrijdend gedrag in je team bespreken	41
<u>Clïënt-professional</u> ▲	16	Situatie 11. Er is iets niet pluis	44
Situatie 3. Aandacht besteden aan seksualiteit	17	Situatie 12. Een onderzoek naar seksueel grensoverschrijdend gedrag van een collega	48
Situatie 4. Professional voelt zich aangetrokken tot cliënt	22	<u>Management en organisatie</u> ◐	49
Situatie 5. Over de grenzen van een cliënt	25	Situatie 13. Seksualiteit op de agenda	50
Situatie 6. Cliënt gaat over de grenzen van een medewerker	28	Situatie 14. Een onderzoek naar seksueel grensoverschrijdend gedrag	54
Situatie 7. Valse beschuldigingen	31	Tips voor het voeren van een goed gesprek	59
Situatie 8. Hoe dicht kom je bij je cliënt?	34	Inspiratie voor de praktijk	61
		Verder lezen?	63
		In het kort	64
		Colofon	65

Zo gebruik je dit e-book

Seksualiteit hoort bij het leven. En het is een breed begrip, met mooie en soms lelijke kanten. Het gaat over seks en intimiteit en alles wat daarbij hoort: je lichaam, seksuele voorkeur, gedachten en gevoelens, normen en waarden, relaties en vriendschappen, voorlichting en anticonceptie, wensen én grenzen.

Speciaal voor zorgverleners in de GGZ en GZ

Seksualiteit is van alle mensen. Maar erover praten is niet altijd makkelijk. Dat geldt ook voor de zorg. Dat is jammer. Want juist door open gesprekken over seksualiteit kan je mensen ondersteunen zichzelf te kunnen zijn, hun wensen te ontdekken, plezier te ervaren en te leren waar grenzen liggen.

Van zichzelf en anderen. Dit kan ook bijdragen aan het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Dit e-book, speciaal voor zorgverleners, bestuurders, managers, ondersteuners en adviseurs in de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) en de gehandicaptenzorg (GZ), gaat over seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag. En over de manier waarop je daarover kunt praten, met cliënten en met elkaar. Hoe start je een gesprek? Hoe doe je dat in de praktijk? Hoe weet je of gedrag over de grens is? En wat doe je in zulke gevallen?

Kom meer te weten over ons onderzoek op de projectpagina: <https://www.eur.nl/eshpm/onderzoek/seksueel-grensoverschrijdend-gedrag>

cliënt – cliënt

cliënt – professional

professional – professional

management & organisatie

De inhoud van dit e-book en de concrete voorbeelden komen uit een onderzoek dat tussen 2020 en 2022 is uitgevoerd door het Amsterdam UMC, VUmc, en de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Ook praten over de regels en protocollen

Hoe je in jullie zorgorganisatie omgaat met seksualiteit is waarschijnlijk ook vastgelegd in een protocol. Regels en protocollen zijn belangrijk. Ze definiëren wat er wel en wat er niet mag. Maar over de regels praten is misschien nog wel belangrijker. Want met regels alleen voorkom je geen grensoverschrijdend gedrag en bevorder je ook niet altijd een goede omgang met seksualiteit en intimiteit. Regels moeten levend gehouden

worden, er moet aandacht voor zijn. En goed om je te realiseren: als de regels erg streng zijn, kunnen ze ook averechts werken. Strengere regels bemoeilijken soms een open gesprek. Vooral als het over een grijs gebied gaat waarin het niet duidelijk is wat het goede is om te doen.

Met een dialoog besteed je aandacht aan de seksualiteit en intimiteit van cliënten en aan verschillende ideeën over deze onderwerpen in je team. Je kunt hierdoor meer inzicht krijgen in waar behoeftes en grenzen liggen en samen nadenken over wat in een specifieke situatie gewenst is of seksueel grensoverschrijdend gedrag betekent. Dit kan soms helpen ongewenst gedrag te voorkomen. En door erover te praten kan je ook te weten komen hoe je kunt omgaan met iemand die zich toch seksueel grensoverschrijdend gedraagt.

cliënt – cliënt

cliënt – professional

professional – professional

management & organisatie

14 voorbeeldsituaties

De voorbeelden over seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag in de GZ en GGZ laten zien hoe ingewikkeld dit onderwerp kan zijn. Je kunt de voorbeelden gebruiken om zelfstandig te reflecteren op wat er in jullie organisatie speelt. Maar je kunt ze ook inzetten als gespreksstarters, bijvoorbeeld tijdens een teamoverleg. De voorbeelden en gesprekken die je erover kunt hebben helpen je beter om te gaan met deze thema's. De inzichten en tips maken het makkelijker om er met elkaar en met cliënten over te praten.

Doel van de voorbeelden is om met elkaar in gesprek te gaan, en met elkaar na te denken over de vraag hoe je de aandacht voor seksualiteit versterkt en seksueel grensoverschrijdend gedrag kunt voorkomen.

Tip #1

Wees nieuwsgierig naar elkaar en probeer elkaar te begrijpen. In een open gesprek begrijp je elkaar beter, kun je elkaar steunen, een gezamenlijke aanpak ontwikkelen én – als je het echt aandurft om je kwetsbaar en eerlijk op te stellen – grensoverschrijdingen voorkomen.

Bekijk de rest van de tips voor een goed gesprek hier

cliënt – cliënt

cliënt – professional

professional – professional

management & organisatie

Voorbeelden om van te leren

In dit e-book laten we je zien welke situaties, twijfels en vragen je als zorgprofessional in de GZ en GGZ kunt tegenkomen als het gaat om seksualiteit, intimiteit en het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Daarom vind je op de volgende pagina's concrete voorbeelden uit de praktijk: ervaringen van cliënten, zorgverleners en managers. De voorbeelden geven verschillende situaties weer en verschillende verhoudingen:

client – client ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Natuurlijk geven de voorbeelden niet álle situaties weer. En misschien zijn ook niet alle voorbeelden voor jullie organisatie relevant. Maar ze geven wel een eerste inzicht én de mogelijkheid om kritisch met elkaar te praten. Je kunt de voorbeelden gebruiken als gesprekstarters tijdens meetings met andere professionals, in onderwijs of bijvoorbeeld een teamoverleg.

Gebruik de poster

Wil je in je team aandacht schenken aan seksualiteit en grensoverschrijdend gedrag? Kies dan een voorbeeld dat bij jullie werkpraktijk past. En open het gesprek met vragen als: herkennen jullie deze situatie? En: wat maakt deze situatie nou zo lastig?

Gebruik ook de poster.

Clüent-clüent

Clüenten kunnen verliefd worden op elkaar. Zin hebben om te knuffelen, of te vrijen. In clüent-clüent gaat het over seksualiteit, intimiteit, relaties en grensoverschrijdend gedrag tussen clüenten onderling.

clüent – clüent

clüent – professional

professional – professional

management & organisatie

Situatie 1. Seks tussen cliënten

Zorgorganisaties gaan op verschillende manieren om met de seksuele relaties van cliënten. In sommige organisaties is het voor (sommige) cliënten verboden om seks te hebben of bij elkaar op de kamer te slapen: seks wordt als (mogelijk) grensoverschrijdend gezien. In andere organisaties mogen cliënten wel met elkaar vrijen. En er zijn ook organisaties waar

het niet duidelijk is wat er wel en niet mag. Waar de regel is dat seks met een andere cliënt niet mag, zien we soms dat cliënten buiten het zicht toch seks met elkaar hebben. Maar dat een gesprek daarover heel lastig of zelfs onmogelijk is.

cliënt – cliënt

cliënt – professional

professional – professional

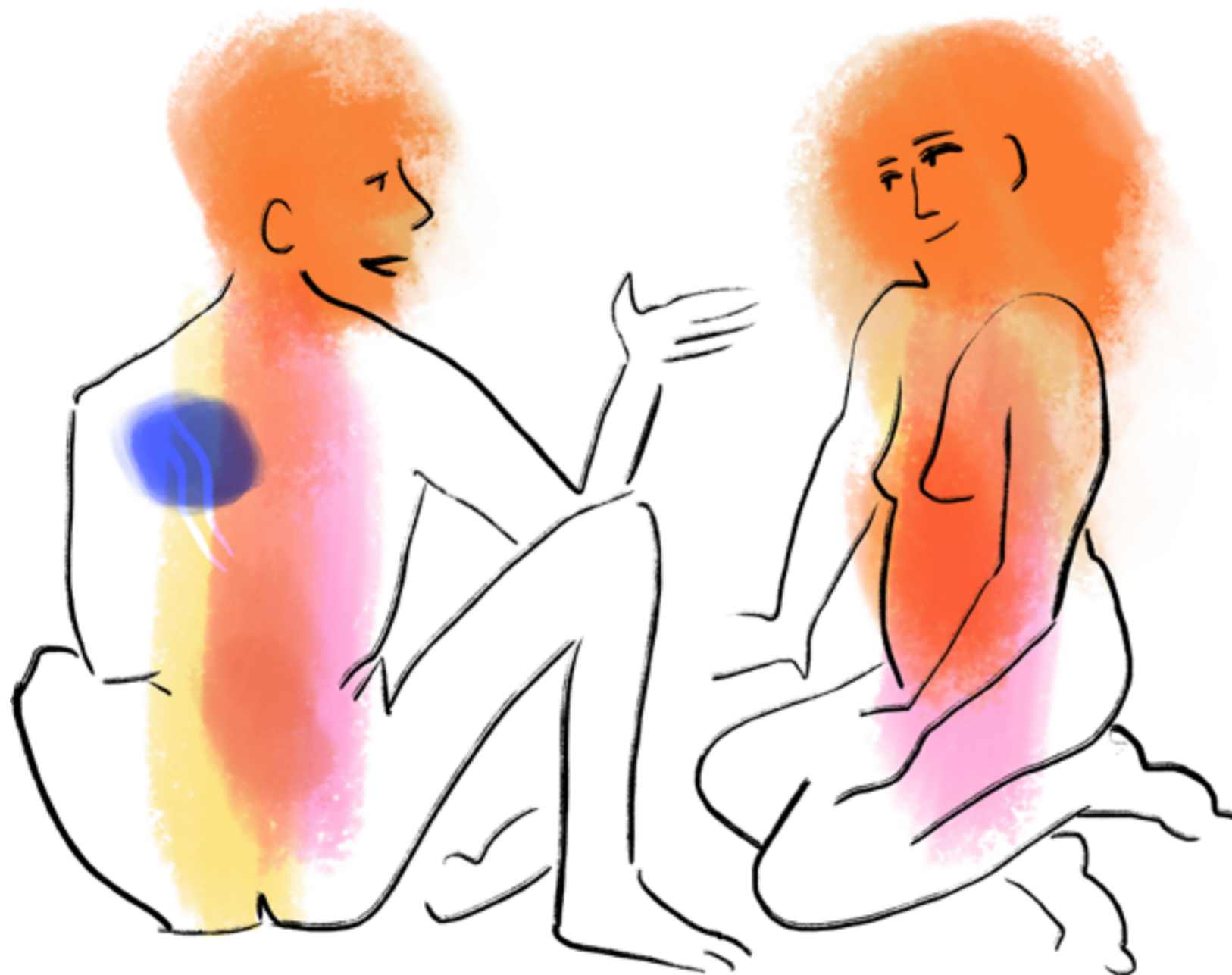

management & organisatie

Taboe

Als cliënt heb ik seks gehad met een andere cliënt. We waren verliefd en het gebeurde met wederzijdse instemming. Er rustte wel een taboe op. We wisten dat we er niets over mochten zeggen, omdat een van ons dan niet meer behandeld zou worden. Het beleid was namelijk dat cliënten onderling geen romantische relatie mochten hebben. Daarom hebben we nooit iets gezegd, en in het geheim afgesproken. Eigenlijk had ik hier graag over willen praten, omdat dit een positieve seksuele ervaring was en ik daarvoor juist vaak negatieve belevingen heb gehad. (Cliënt)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Grensoverschrijdend of gewoon leuk?

Ik heb als professional soms het gevoel dat er binnen ons team vaak geoordeeld wordt dat seksuele handelingen tussen cliënten grensoverschrijdend zijn. Een collega liep laatst, zonder op de deur te kloppen, bij een cliënt binnen: de cliënt had op dat moment seks met een andere cliënt. De collega gaf in het team meteen aan dat er sprake was van grensoverschrijdend gedrag. Maar ik vraag me af: kan seks tussen twee personen niet ook gewoon leuk zijn? (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Eerlijk werkt het best

Ik had een seksverslaafde cliënt. Dat vond ik best ingewikkeld. Want mijn cliënt stelde vragen over dingen waar ik persoonlijk bijzonder weinig van weet, zoals parenclubs, erotische sauna's en nou ja, nog tien stappen verder. Ik heb toen eerlijk gezegd: ik ben daar niet zo in thuis, mag ik daar vragen over stellen, anders kan ik je niet goed helpen. Mijn ervaring is dat het vaak het beste

werkt als je eerlijk bent en er gewoon neutraal en open ingaat. Mensen voelen zich dan begrepen en vinden het helemaal niet erg als je vragen stelt. In het begin deed alsof ik het allemaal wist, omdat ik dacht dat vragen raar zou zijn. En over een bepaald onderwerp zei mijn cliënt: weet je eigenlijk wel wat dat is? (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Situatie 2. Grensoverschrijdend gedrag tussen cliënten

Sommige situaties tussen cliënten zijn duidelijk grensoverschrijdend en onacceptabel, zoals seksueel misbruik.

Maar of gedrag grensoverschrijdend is, is niet altijd helder. Wat voor de een grensoverschrijdend lijkt, kan voor de ander acceptabel zijn, of gewenst. Ook in

je team kunnen mensen daar anders over denken. Die verschillende perspectieven kunnen ook te maken hebben met je eigen ervaringen met seksualiteit.

cliënt – cliënt

cliënt – professional

professional – professional

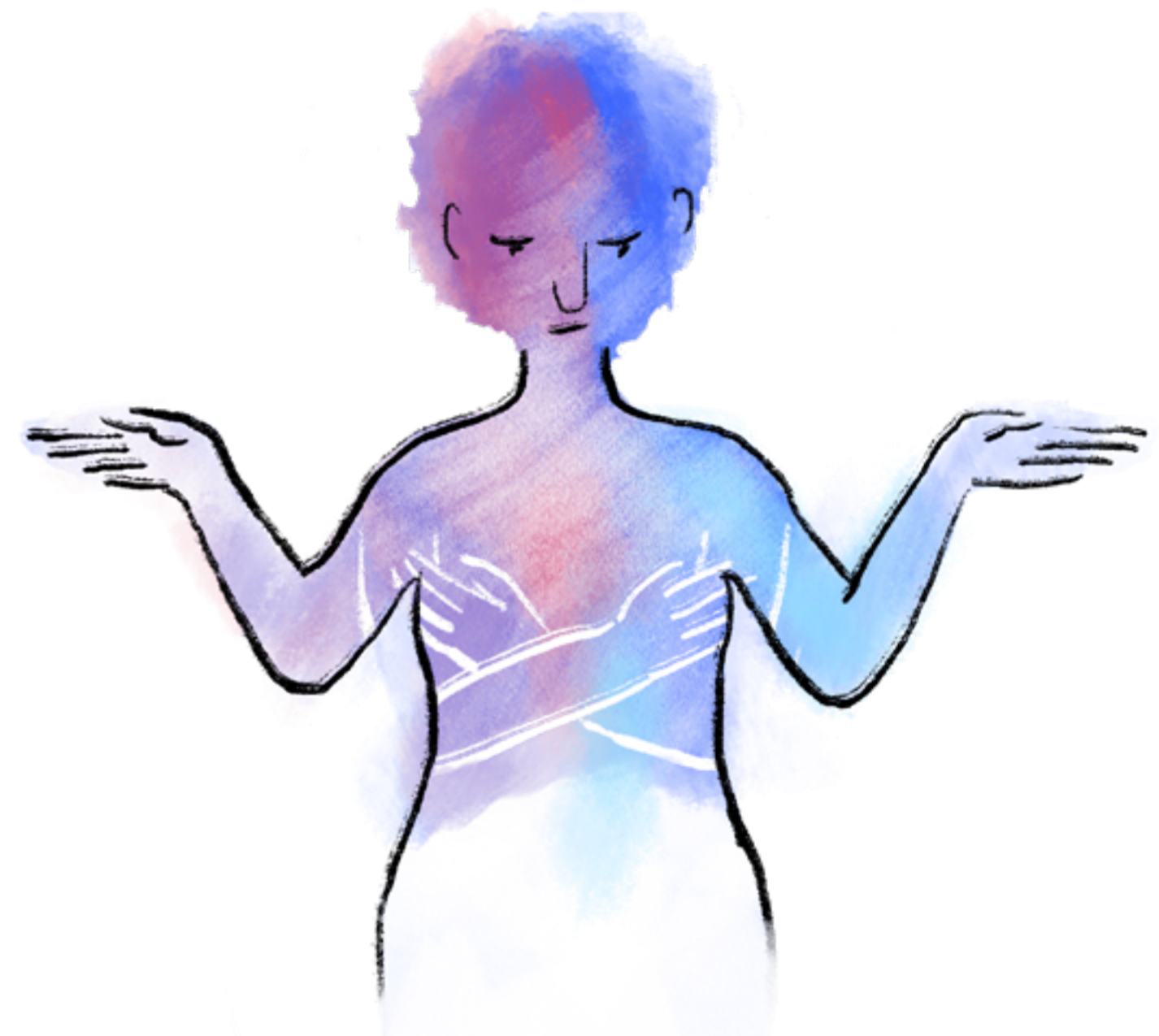
management & organisatie

Seks voor geld

Op onze woonlocatie biedt Anna, een van de cliënten, aan andere cliënten seks aan voor geld. Van dat geld koopt zij medicijnen voor privégebruik. Anna heeft een licht verstandelijke beperking. Een tijdje geleden heb ik het daar met haar over gehad. Ik wil namelijk weten hoe zij het ervaart om met anderen voor geld seks te hebben. Anna zegt dat zij het prima vindt en niet anders gewend is. Maar soms vindt zij het niet fijn.

Ik vind dit een lastige situatie. Ik weet niet zeker hoe ik Anna het beste kan begeleiden. In mijn team zijn hier verschillende meningen over. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Doe je broek omhoog

Ik woon nu twee jaar als cliënt op deze locatie. Ik heb in die tijd veel dingen gezien die eigenlijk niet kunnen. En niet fijn zijn. Zo zat ik vorig jaar met Chris, een andere bewoner, in de gemeenschapsruimte. Er kwam nog een bewoner aan, die zijn broek naar beneden trok en achter Chris ging staan. Hij wreef met zijn penis aan de broek van Chris. Chris zei niks. Die was verbaasd. Ik zei ook niks, want Chris moet gewoon voor zichzelf opkomen. En er waren ook begeleiders bij. Die hebben gezegd: doe je broek omhoog. Maar ze zijn er verder niet op in gegaan, want dit gebeurt vaker.

Ik denk dat het juist goed is om op zo'n moment met elkaar in gesprek te gaan en te onderzoeken waar dit gedrag vandaan komt. (Cliënt)

cliënt – cliënt ▲

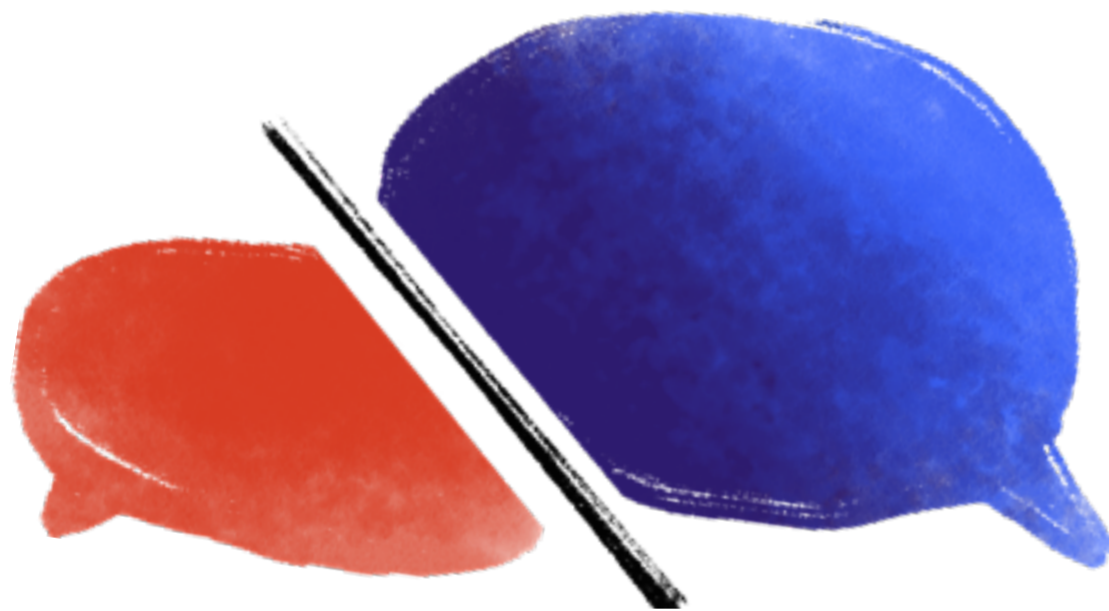
cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Weten waar grenzen liggen

Vroeger heb ik weleens handelingen gedaan die de ander misschien niet helemaal wilde. Maar gaandeweg, na mijn schooljaren, seksualiteitsvoorlichtingen en dat soort dingen, ben ik daar anders tegenaan gaan kijken. Ik weet inmiddels dat je echt met elkaar moet kijken waar de grenzen liggen en dat je daar niet over heengaat. Maar toen ik opgroeide, heeft niemand me dat geleerd. Nu weet ik dat veel beter. Ik ben altijd voorzichtig en vraag wat iemand fijn vindt. Ik heb geleerd hier anders naar te kijken, en erover te praten. (Cliënt)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Clïent-professional

Tussen professionals en cliënten kunnen seksualiteit en grensoverschrijdingen op verschillende manieren een rol spelen.

clïent – clïent ▲

clïent – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Situatie 3. Aandacht besteden aan seksualiteit

Met cliënten over seks en intimiteit praten kan lastig zijn. En het kan ook moeilijk zijn om ervoor te zorgen dat iemand zijn seksualiteit op een leuke en veilige manier ontdekt. Vooral als een cliënt of professional zelf nare ervaringen heeft gehad.

cliënt – cliënt

professional – professional

cliënt – professional

management & organisatie

Hoe gaat gezonde seks?

Sommige cliënten weten niet hoe gezonde seks gaat. Omdat zij nare situaties hebben meegemaakt of omdat niemand het daar met ze over heeft. Ik vind dat seksualiteit en intimiteit bij het leven horen, op de manier die bij een persoon past. Daarom vind ik het belangrijk seksualiteit op een fatsoenlijke manier te bespreken. Maar ik vind het ook lastig. Want hoe laat je zo'n gesprek verlopen? Welke termen mag ik wel accepteren? Welke moet ik vermijden? En ben ik eigenlijk wel bekwaam om met iedereen zo'n gesprek aan te gaan? (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

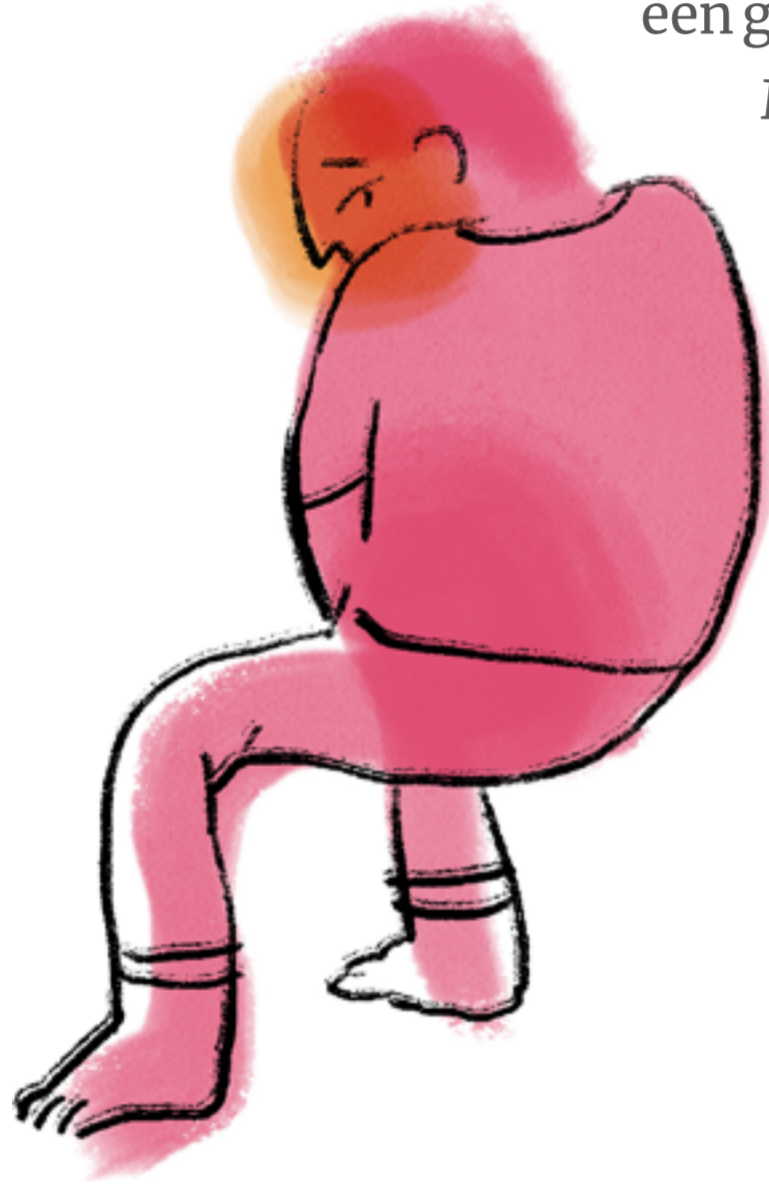
Dat moet in je kamer

Ik werk met cliënten met een verstandelijke beperking. Sommige cliënten beseffen niet dat aan je geslacht zitten niet hoort op een groep. Dat gebeurt regelmatig.

Maar het is echt een taboe.

En het wordt ook bijna afgestraft. Zo van: nou, dat mag niemand zien, dat moet in je kamer. Ik vind het jammer dat de reactie vaak een straf is. Eigenlijk zouden we er gewoon het

gesprek over moeten aangaan. Waarom doe je dit? Wat voor behoeftes heb je? En weet je hoe dat voor anderen kan zijn? Dit soort gedrag kan een uiting van een behoefte zijn waar niet aan voldaan wordt. En je kan alleen over grenzen en plezier leren, als je daarover praat. En verkent of er behoefte is aan een gespecialiseerde sekswerker bijvoorbeeld. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

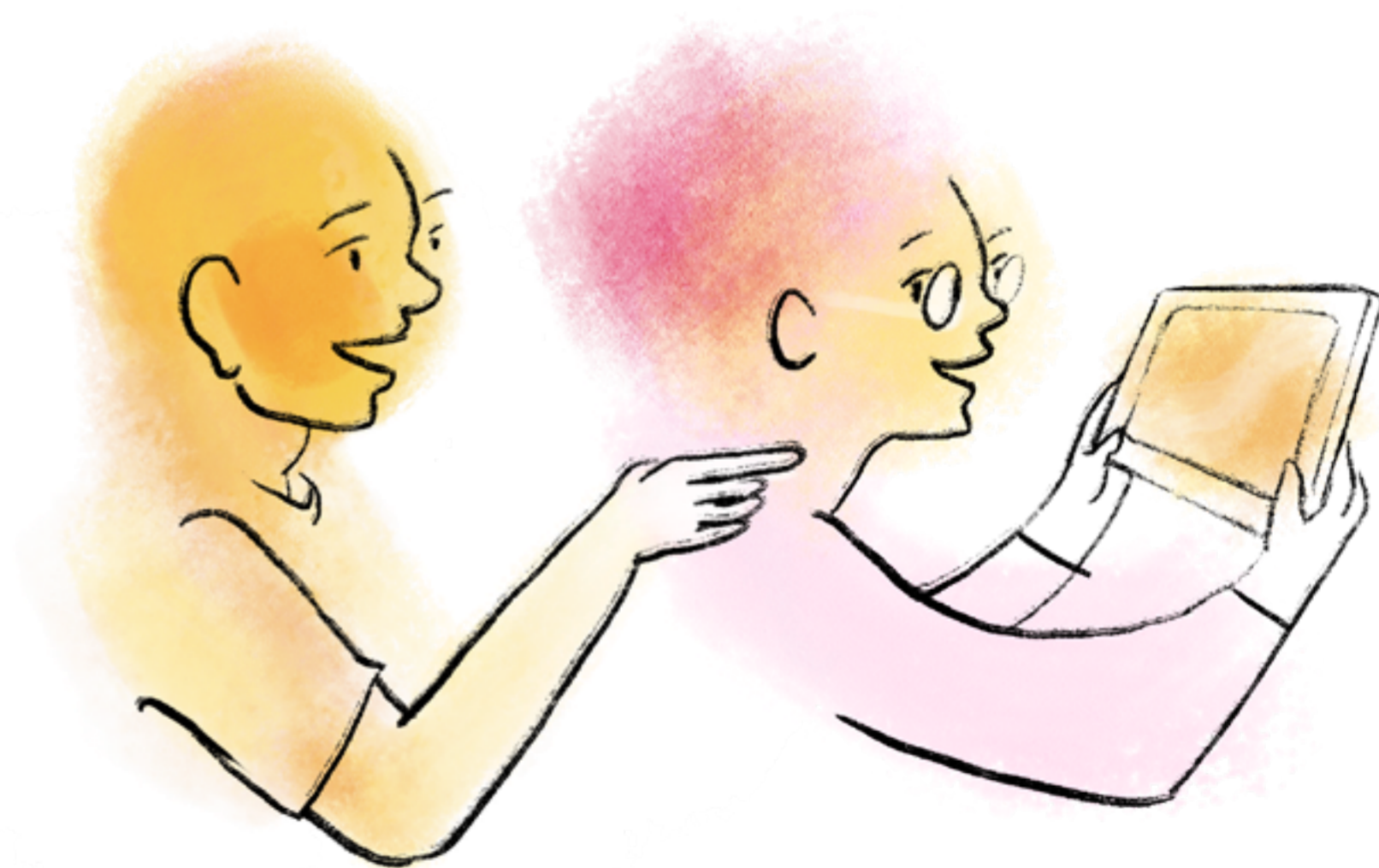
cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Samen googelen

Ik had laatst een erg leuk gesprek met een cliënt over seks. Hij vertelde dat hij een nieuwe vriend heeft. Ik vroeg hoe dat was, en hij begon te vertellen over zijn seksleven. Hij noemde dingen die ik nog niet kende, dus we zijn samen begrippen gaan googelen. Hij legde me uit wat hij fijn en lastig vindt. Ik heb heel veel geleerd in dat gesprek, ook over de cliënt. Nu blijf ik af en toe navragen hoe het gaat en of hij iets van me nodig heeft. Ik wil dat hij het gevoel heeft dat hij altijd met mij kan praten. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Erectieproblemen door medicatie

Als cliënt kreeg ik medicatie. Een van de bijwerkingen was dat ik erectieproblemen kreeg. Maar ik durfde dat niet aan mijn zorgverlener te vertellen. Het is nogal een vervelend onderwerp. Eerst wist ik niet waar het vandaan kwam en toen ben ik maar gaan googelen. Zo merkte ik dat het misschien met de medicatie te maken had. Ik had het fijn gevonden als me aan het begin verteld werd dat dit een consequentie kon zijn. Dat mijn zorgverlener uit zichzelf zou vragen: hoe gaat het dan, heb je erectieproblemen, heb je nog wel zin in seks? Seks is nog zo'n taboe. Terwijl ik denk dat het voor andere cliënten juist heel waardevol kan zijn om te weten dat je erover kan praten. Dat je plezierige seks mag hebben. Ook voor vrouwen. (Oud-client)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Situatie 4. Professional voelt zich aangetrokken tot cliënt

Op het werk kunnen seksuele verleidingen en liefdesrelaties ontstaan. Een liefdesrelatie tussen een zorgverlener en cliënt is niet toegestaan. Want het gaat hier om een afhankelijkheidsrelatie. Maar wat als je je aangetrokken voelt tot een cliënt? Hoe ga je ermee om als jij of iemand in je team verliefd wordt op een cliënt? Kun je daar open over praten?

cliënt – cliënt

professional – professional

cliënt – professional

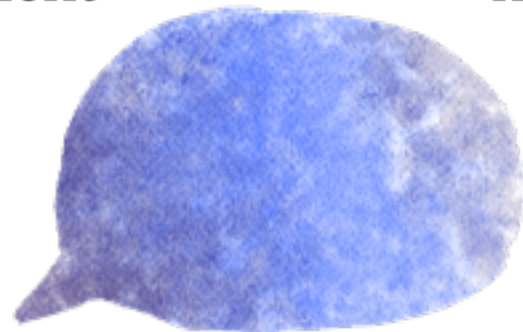

management & organisatie

Kun je een cliënt aantrekkelijk vinden?

De meeste collega's kunnen zich niet voorstellen dat ze een relatie met een cliënt aangaan. Of überhaupt verliefd worden. Dat je een cliënt aantrekkelijk kan vinden, wordt niet erkend. Of er wordt een lolletje van gemaakt. Maar dat medewerkers verliefd worden op een cliënt gebeurt wel. Er zijn ook best aantrekkelijke cliënten. En ik heb ook meegemaakt dat er gevoelens ontstonden tussen medewerkers en cliënten. Een paar jaar geleden hadden we een gesprek

met teamleiders. Een ervaringsdeskundige, ook een teamleider, bracht dit onderwerp in. Zo van: weet je, het kan gebeuren dat je gevoelens krijgt voor een cliënt. En mag dat er wel of niet zijn?

Aan tafel gingen de meningen alle kanten op. De een was het er totaal niet mee eens: nee, dat kan echt niet, dat mag niet, en waarom maak je dit bespreekbaar?

Maar er was ook iemand die zei: dit kan gebeuren, en op het moment dat

jij, mijn collega, zo reageert, zal ik jou nooit in vertrouwen nemen en vertellen wat mijn gevoelens zijn.

Ik vond dit heel vervelend. Je kunt iemand toch aantrekkelijk vinden? Als team moet je het hier op een open, eerlijke en respectvolle manier met elkaar over kunnen hebben. Dan kan je met elkaar ook bewust een afweging maken wat er nodig is om grensoverschrijdingen te voorkomen.
(Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

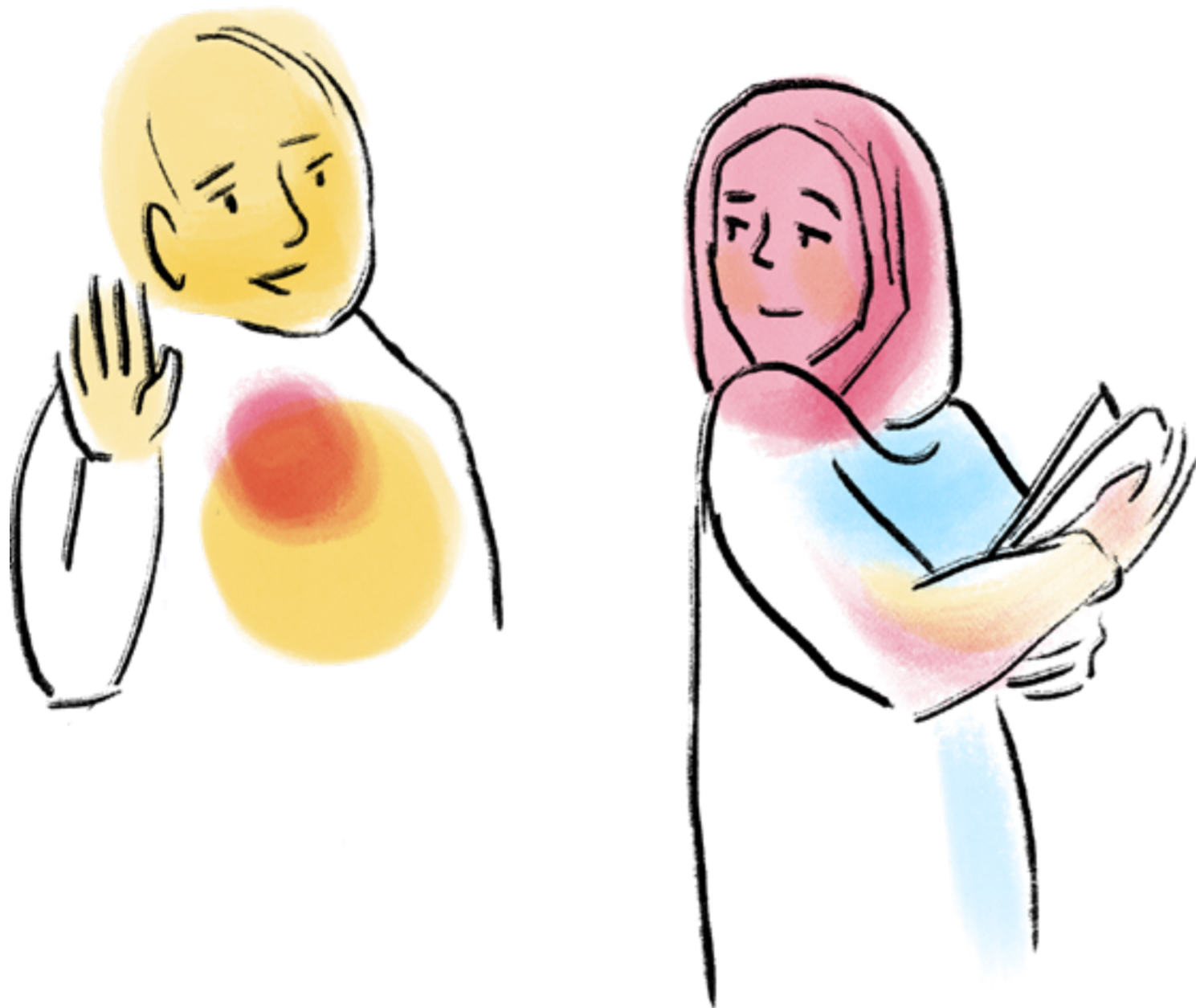
cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Bang om je baan te verliezen

Een van mijn collega's kreeg een relatie met een mannelijke cliënt. Ze zijn inmiddels getrouwd en hebben kinderen. Maar in het beginstadium zei ze er niets over. Ik denk dat de meesten die dit meemaken bang zijn dat zij hun baan kwijtraken. Het struikelblok is dan: als ik eerlijk ben over mijn gevoelens voor cliënt X, dan bonjouren ze me naar buiten. Soms is die angst terecht. Dan krijg je te horen dat je die gevoelens niet kunt voortzetten en wordt er actie ondernomen. Je kunt dan denken: als ik het er niet over heb, dan hoef ik er ook niks mee en dan zit ik veilig. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Situatie 5. Over de grenzen van een cliënt

Als een cliënt laat weten seksueel grensoverschrijdend gedrag te hebben meegemaakt, kan het zijn dat je door het ziektebeeld van een cliënt niet goed kunt inschatten of dit wel of niet gebeurd is. Maar voor een cliënt is niet alleen het seksueel grensoverschrijdend gedrag schadelijk, ook het niet geloofd worden heeft enorme impact.

cliënt – cliënt

professional – professional

cliënt – professional

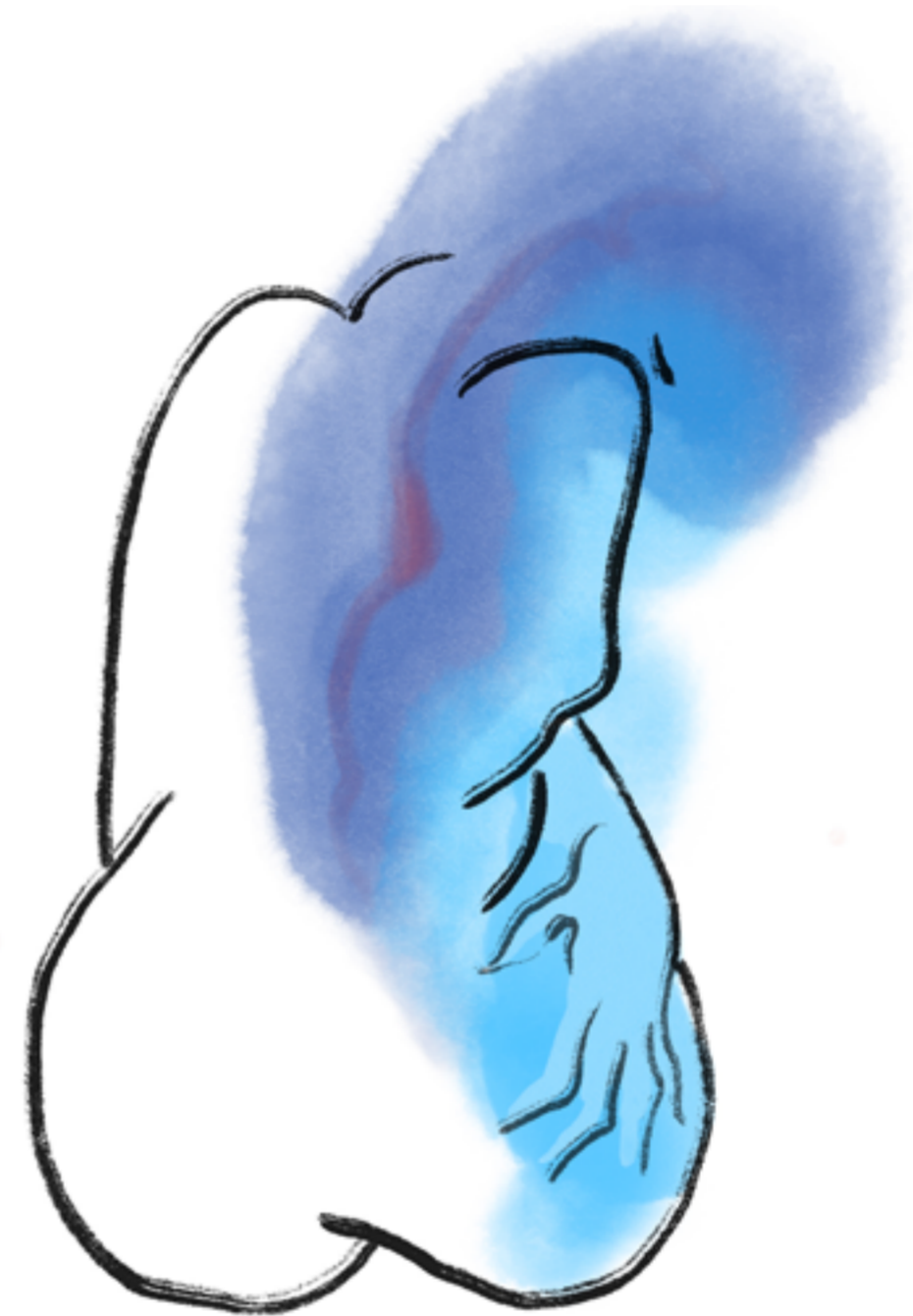

management & organisatie

De cliënte die niet geloofd wordt

Op onze zorglocatie was een cliënte die beweerde dat zij verkracht was. Zij woonde op de begane grond en gaf aan dat er iemand bij haar naar binnen was geslopen. We hebben deze klacht toen heel serieus genomen en haar geadviseerd om aangifte te doen. Alleen was het door haar ziektebeeld lastig in te schatten of het echt gebeurd was. De psychiater en de rest van het team schatten toen in dat dit haar beleving is geweest en dat het niet echt was gebeurd. Jaren later bleek dat het echt was gebeurd. Zij bleek dus daadwerkelijk te zijn verkracht, maar we geloofden haar niet. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

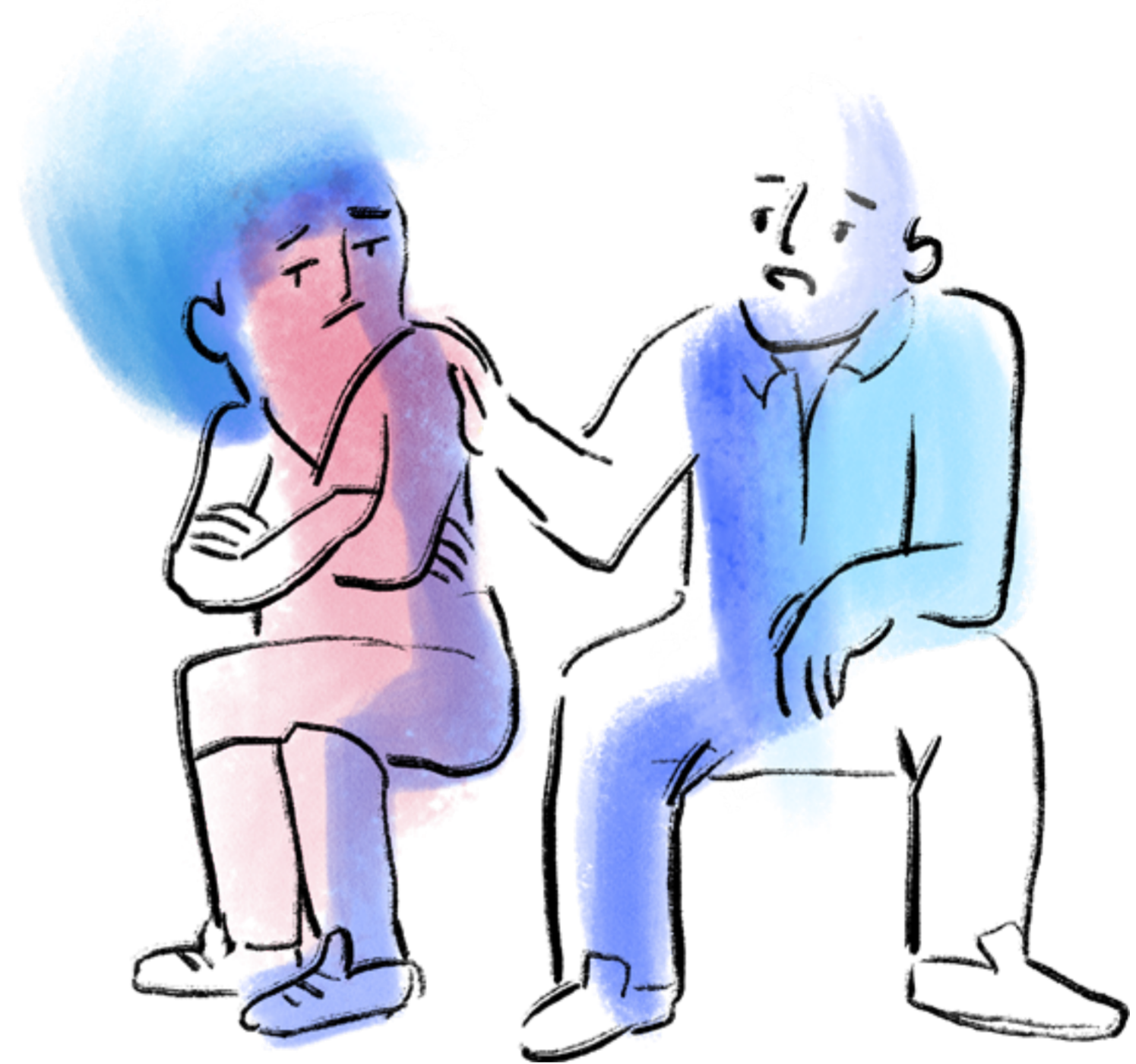
cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Onderdeel van de therapie?

Laatst belde een cliënte mij over een collega. Ze vertelde dat haar behandelaar in de therapie voor haar gevoel vaak heel dichtbij kwam. Dat hij vaak zijn hand op haar arm legde. Of dichtbij kwam zitten. Ze vond dat eigenlijk niet zo prettig maar twijfelde of dit bij haar therapie hoort. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Situatie 6. Cliënt gaat over de grenzen van een medewerker

Niet iedereen heeft dezelfde grenzen. Niet iedereen ervaart dezelfde situaties als grensoverschrijdend. Dat geldt voor cliënten en voor professionals. Soms gaat seksueel grensoverschrijdend gedrag over een grijs gebied: of het grensoverschrijdend is, is niet

duidelijk of de meningen daarover lopen uit elkaar. Daarom is het belangrijk om over die verschillende grenzen en ervaringen in gesprek te gaan. Cliënten krijgen op die manier een eenduidig signaal over wat wel en niet acceptabel gedrag is.

cliënt – cliënt

cliënt – professional

professional – professional

management & organisatie

Seksueel getinte opmerkingen en appjes

Er zijn cliënten die regelmatig seksueel getinte opmerkingen maken naar mijn collega's: Hé schatje, kom bij me liggen? Of: wat zie je er lekker uit vandaag.

Er zijn ook cliënten die seksueel getinte appjes sturen. We praten hier weleens over in het team. Maar we hebben nooit echt afgesproken hoe we ermee om gaan. Iedereen staat hier ook anders in. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Zo is hij gewoon

Soms pakt een cliënt een medewerker bij de borsten. Of bij haar vagina. Dat komt wel voor. Maar dat is bijna zo normaal dat iedereen zegt: ja, zo is hij gewoon.

Die cliënt is ontremd in zijn gedrag en vindt het lastig grenzen in te schatten. Dat denk ik tenminste. Want echt gesproken heb ik niet met hem. Ik merk wel dat nieuwe medewerkers het moeilijk vinden om hem te begeleiden. De oudere professionals zijn het gewend. Sommigen vinden dit gedrag dus prima. Anderen zeggen dat het niet kan. En weer anderen hebben er zo veel last van dat ze deze cliënt niet meer willen begeleiden. Ik weet eigenlijk niet waarom we dat zo normaal vinden. En waarom we hier als team niet echt een duidelijke lijn in trekken. Dan zou er ook duidelijkheid zijn naar de cliënt toe. Ik vraag me ook af wat er achter het gedrag van die cliënt zit. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

professional – professional ■

cliënt – professional ▲

management & organisatie ◐

Situatie 7. Valse beschuldigingen

Beschuldigingen van seksueel grensoverschrijdend gedrag zijn ernstig. Neem ze altijd serieus. Soms zijn klachten of beschuldigingen vals of ongegrond. Dat kan voor vervelende situatie zorgen: voor de cliënt, voor de medewerker, voor het team en de manager.

cliënt – cliënt

professional – professional

cliënt – professional

management & organisatie

Sommige collega's geloofden mij

Ik werd door een cliënt beschuldigd van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Echt heel heftig. Ik had niets gedaan, maar werd meteen op non-actief gesteld. Tijdens het onderzoek hoorde ik weinig over de stand van zaken. Om privacyredenen. Aan de ene kant begreep ik dat. Maar aan de andere kant voelde ik me hierdoor heel alleen, kwetsbaar en onzeker. Ook ontstond er met mijn team een nare situatie. Sommige collega's geloofden mij en sommige twijfelden. Toen het onderzoek was afgerond, wilde ik niet meer op die plek werken. Het voelde niet prettig om ergens te werken waar twijfel was over mijn integriteit. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

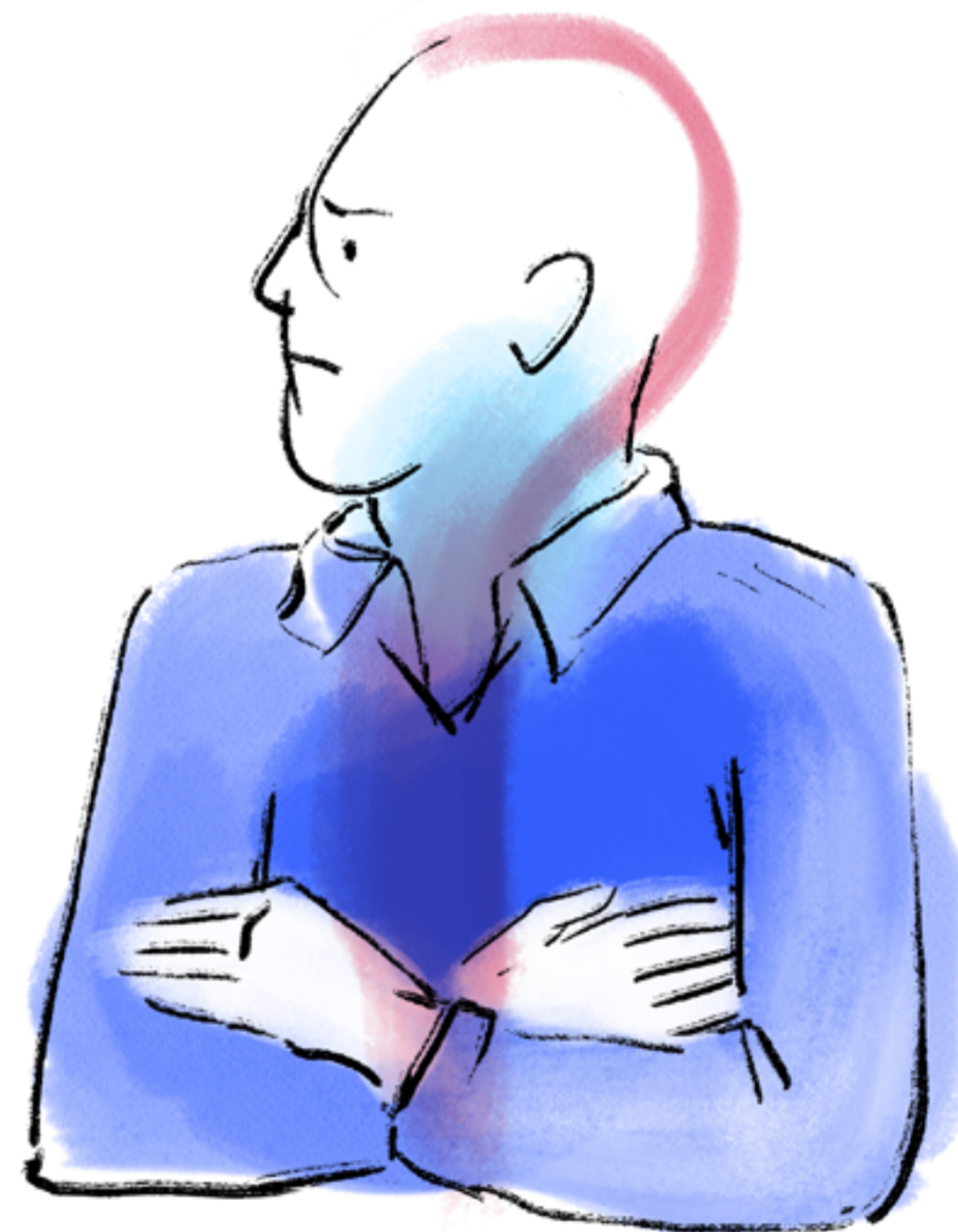
cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Bang voor een onterechte klacht

Veel mannelijke zorgverleners zijn bang dat cliënten hen onterecht beschuldigen, bijvoorbeeld om ze te manipuleren of macht over ze uit te oefenen. Sommige medewerkers willen daarom niet meer alleen bij vrouwelijke cliënten naar binnen of bepaalde handelingen verrichten, zo-als douchen of lichamelijk onderzoek. Zij voelen zich kwetsbaar en zijn er heel vaak mee bezig zich in te dekken tegen een mogelijke klacht. Dit is erg lastig. Want je weet het nooit zeker met klachten, ze zijn natuurlijk niet altijd ongegrond. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Situatie 8. Hoe dicht kom je bij je cliënt?

Verschillende cliënten hebben verschillende behoeftes aan intimiteit. Net als verschillende medewerkers. Soms wil een cliënt een aanraking of een knuffel van een zorgverlener. Maar hoe bepaal je hoe dicht je bij een cliënt mag komen?

cliënt – cliënt ▲

professional – professional ■

cliënt – professional ▲

management & organisatie ◐

Arm om je schouder

In de laatste jaren is het steeds meer not done om iemand aan te raken. Ook niet als steun, zeg maar. Ik merk een soort kilheid in het contact, terwijl je denkt: oh, ik zou nu gewoon een arm om je schouder willen leggen om je te laten zien dat je niet alleen bent en dat ik je steun en dat ik je zie. Vooral als er op dat moment even niemand anders is. Maar ja, hier zijn veel verschillende ideeën over, ook onder mijn collega's. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Ik vind dat helemaal niet prettig

Ik denk dat het ook weer verschilt tussen cliënten. Ik vind een hand op mijn schouder al grensoverschrijdend gedrag, want dat kan ik gewoon niet handelen. Terwijl een ander zegt: ik vind het heel prettig als mijn hulpverlener mij een knuffel geeft. En daar zit ook zoiets in van, wat mag er dan nog wel en wat mag er niet.

Ik denk dat dat andersom ook geldt. Dat er hulpverleners zijn die het helemaal niet prettig vinden als een cliënt hen aanraakt, terwijl sommigen het wel goed vinden als een cliënt hen een knuffel geeft, of een arm op hun been legt.
(Oud-client)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Professional – professional

Seksualiteit speelt ook
tussen collega's.

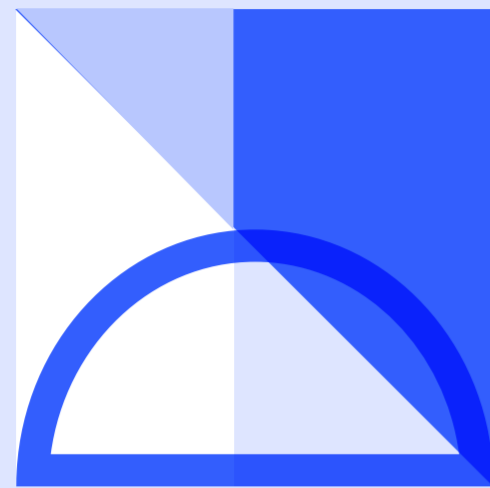

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Situatie 9. Seksualiteit tussen collega's

Ook collega's kunnen elkaar aantrekkelijk vinden. En onderling liefdesrelaties aangaan. Dat kan mooi zijn, maar ook grensoverschrijdend: bijvoorbeeld als er een machts- of afhankelijkheidsrelatie is.

Er bestaan verschillende protocollen en visies over relaties tussen collega's. Hoe gaan jullie hiermee om? Wanneer kan het wel en wanneer niet? En wanneer maak je dit bespreekbaar?

cliënt – cliënt

cliënt – professional

professional – professional

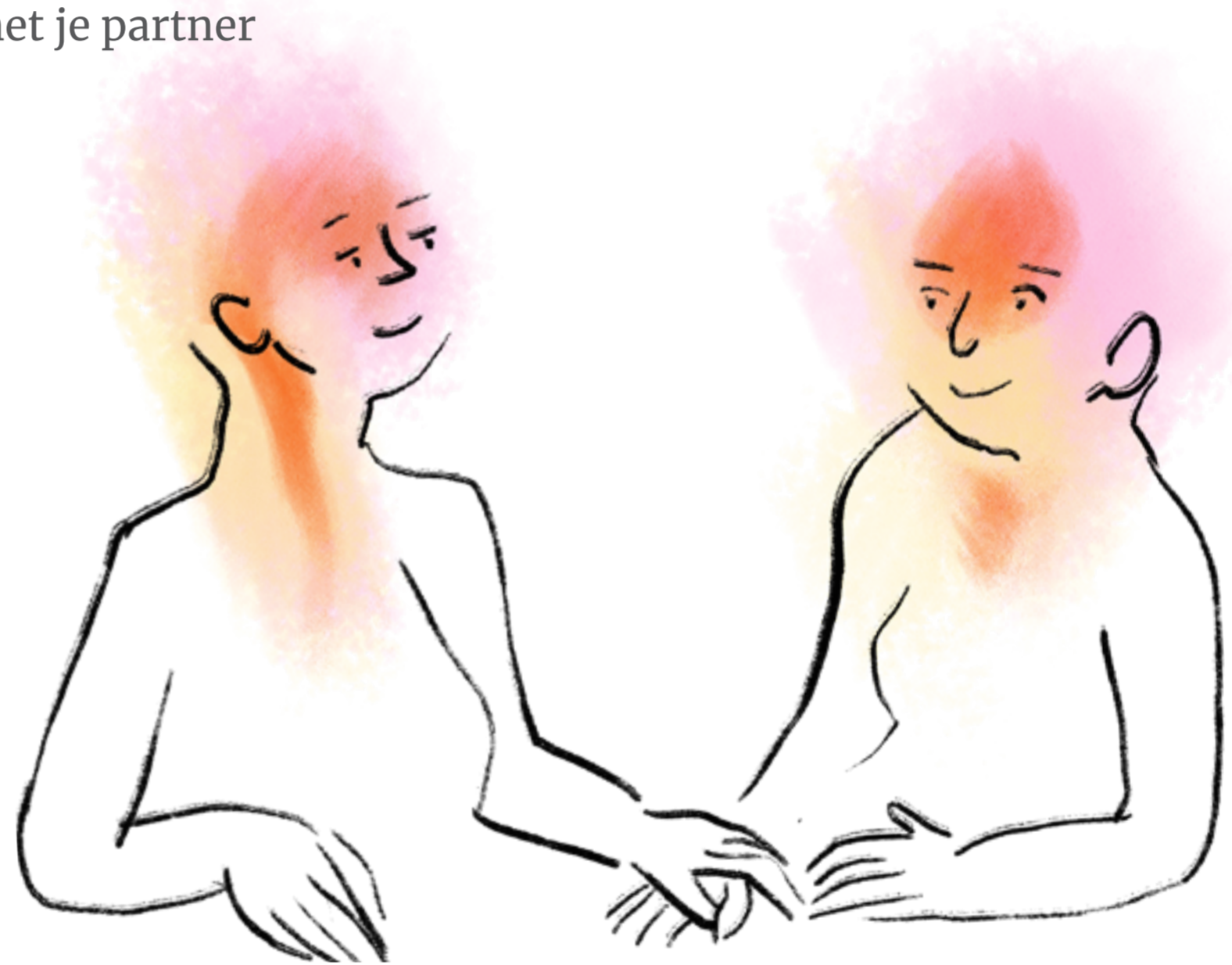

management & organisatie

Collega wordt partner

Ik heb mijn partner op mijn werk ontmoet. Wij werkten een tijdje samen als directe collega's toen we verliefd op elkaar werden. Ik heb dat toen met mijn leidinggevende besproken. En ik ben uiteindelijk naar een ander team overgestapt. Het is toch een beetje raar om met je partner samen te werken. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

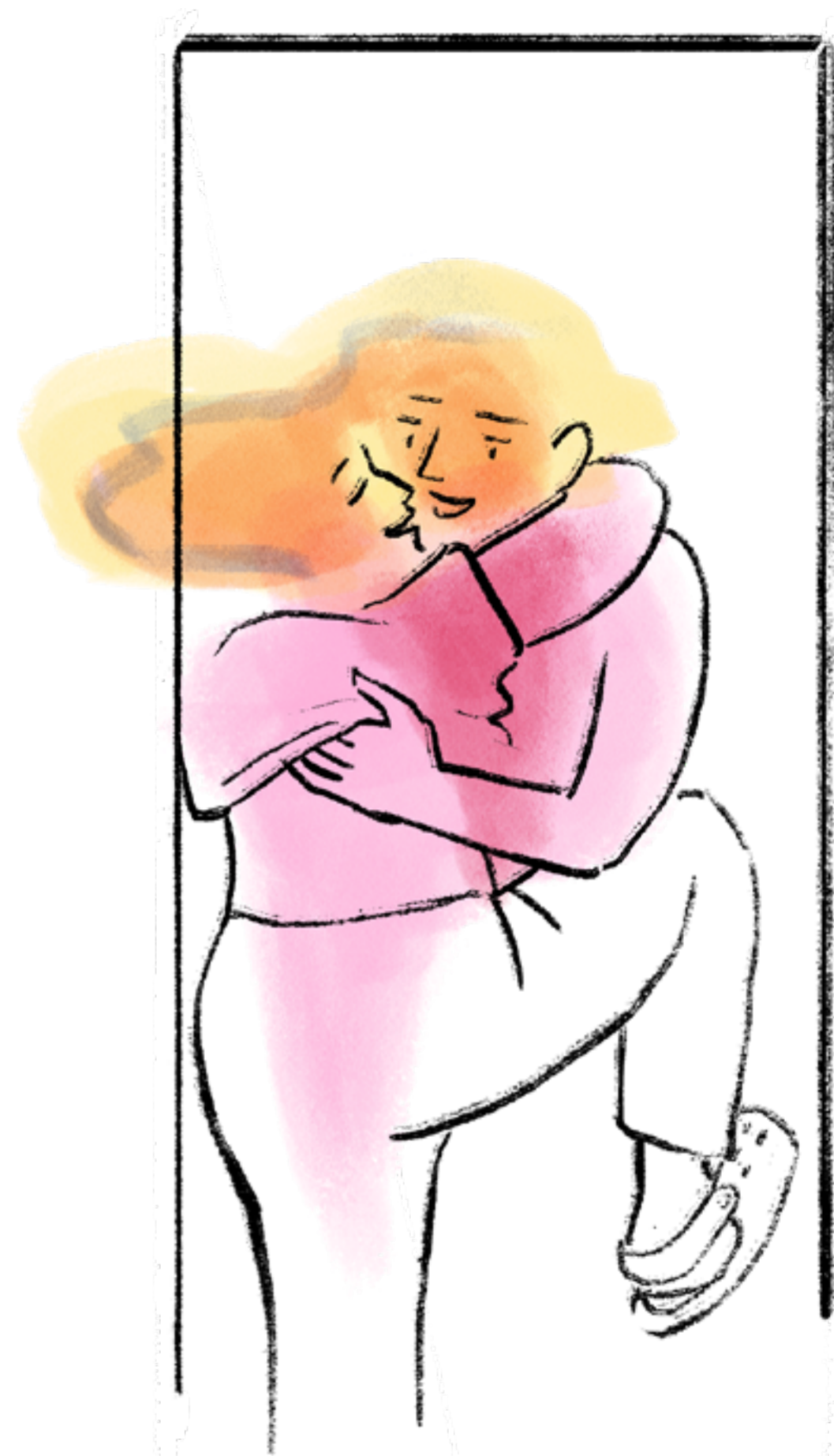
cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Seks tijdens de nachtdienst

Onze stagiaires draaien vaak met z'n tweeën nachtdiensten op de afdeling. Laatst vertelde een van hen grappend dat het af en toe voorkomt dat zij dan seks met elkaar hebben. Ook uit verveling. Ik heb hier niks bij gedacht, want ik kan me gewoon voorstellen dat dit gebeurt: ze zijn jong. Maar als ik het er nu zo over heb, is het misschien toch raar om dat tijdens je werk te doen. Ik zou dit een keer bespreekbaar moeten maken. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Situatie 10. Seksualiteit en grensoverschrijdend gedrag in je team bespreken

Je kunt alleen van elkaar leren als je ervaringen en visies op seksualiteit en grensoverschrijdend gedrag met elkaar bespreekt. Daarom is het belangrijk om in je team over seksualiteit en intimiteit te praten én over de grenzen.

cliënt – cliënt ▲

professional – professional ■

cliënt – professional ▲

management & organisatie ◐

Niet lacherig, maar eerlijk en open

Als je seksualiteit en gevoelens in je team durft te bespreken, dan durf je dat ook sneller met cliënten. Omdat het dan al meer in de cultuur zit. En niet lacherig of als grap, maar eerlijk en open. Bijvoorbeeld over je eigen visie, over hoe je zelf over seksualiteit denkt en over je eigen achtergrond. Je moet je dan wel kwetsbaar durven opstellen. En dat moet gewaardeerd worden: door je team en door je leidinggevende. Het bespreekbaar maken binnen je team is ook bepalend voor hoe je met cliënten omgaat. Hoe vind je het zelf om over seks te praten? Wat heb je nodig? (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Gezamenlijke lijn trekken

Het is heel belangrijk om het in je team heel veel over grenzen te hebben en een soort gezamenlijke lijn te trekken. Zodat je met zijn allen dezelfde grenzen uitdraagt. Vooral naar cliënten toe. Ik heb ook meegemaakt dat dat niet gebeurt. En dan krijg je op het moment dat iemand wél begrenst, dat ook terug. Zo van: jij kunt ook niks hebben. Bij Pietje mag ik deze opmerkingen wel maken en jij moet niet zo preuts doen.

Het is ook belangrijk om van collega's te weten waar hun grenzen liggen. Bijvoorbeeld met grappen, opmerkingen of appjes. Zodat je er zelf niet overheen gaat en goed op elkaar aansluit. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt

cliënt – professional

professional – professional

management & organisatie

Situatie 11. Er is iets niet pluis

Soms heb je een onderbuikgevoel: er klopt iets niet in de zorgrelatie tussen een collega en een cliënt, of tussen collega's. Er is iets niet pluis, maar je weet het niet zeker. Het is dan lastig om dat gevoel met collega's en in je team te bespreken. Wat als je fout zit en je collega beschadigt?

Maar wat als er echt iets gebeurt dat niet kan?

cliënt – cliënt

professional – professional

cliënt – professional

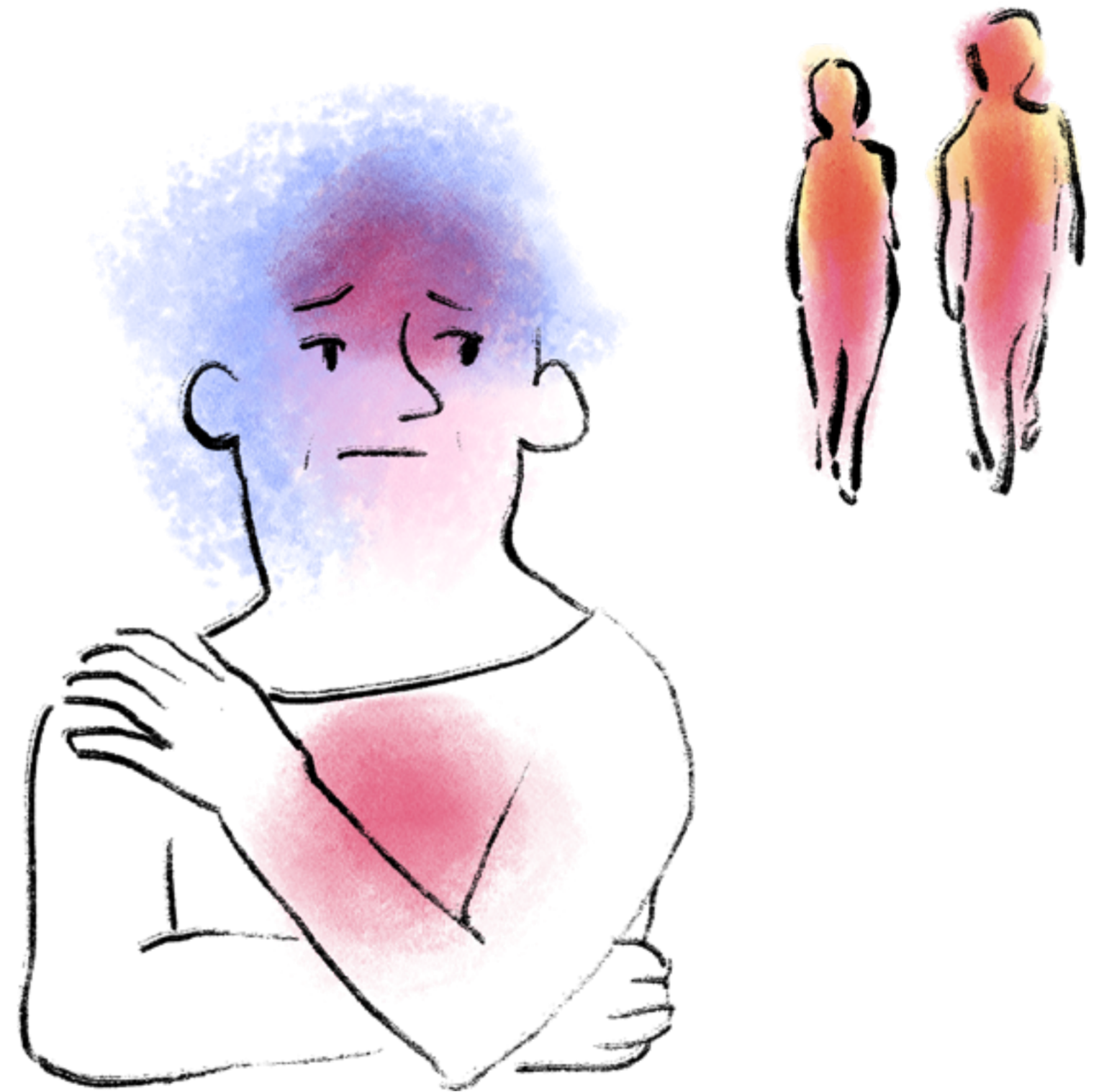
management & organisatie

Je collega beschadigen

Een van mijn collega's maakte altijd met die ene cliënt lange wandelingen. Voerde 1-op-1-gesprekken met haar op rare momenten. Waar nooit iemand bij mocht zijn. Die cliënt was volgens mij ook verliefd op hem. We wisten dat als team, maar we hebben het er nooit uitgebreid over gehad. Ik heb wel eens aan hem gevraagd hoe het ging, maar hij ging er niet echt op in.

Als ik eraan terugdenk, krijg ik nog steeds een raar gevoel. Dat had ik toen ook. Maar ik kon het niet hard maken. En eigenlijk kon ik me ook niet voorstellen dat die collega echt iets zou doen. Je moet wel heel goed weten waar je het over hebt. Want als er niks aan de hand is, kun je die collega heel erg beschadigen. Het heeft grote consequenties als je fout zit. Voor het team. Voor mij. En voor de cliënt natuurlijk. Mag je fouten maken met zoiets heftigs als een melding om het goed uit te zoeken? Ik wist niet hoe ik mijn niet pluis-gevoel bespreekbaar kon maken met het team. (Zorgverlener)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Melden moet veilig zijn

Ik weet dat er ook seksueel grensoverschrijdend gedrag onder professionals is. Van ongepaste grappen tot ongewenste aanrakingen. Iets melden over grensoverschrijdend gedrag van een patiënt gaat nog wel. Maar over een collega, dat is, denk ik, in alle teams nog een te hoge drempel. Ook omdat mensen bang zijn voor een foute beschuldiging. En de consequenties van de melding. Dat doen mensen niet zo snel. Daarom moet je mensen uitdagen, een veilig baken zijn, zodat ze dingen kunnen melden over hun collega's. Dat is ontzettend ingewikkeld. (Zorgverlener/Manager)

cliënt – cliënt

cliënt – professional

professional – professional

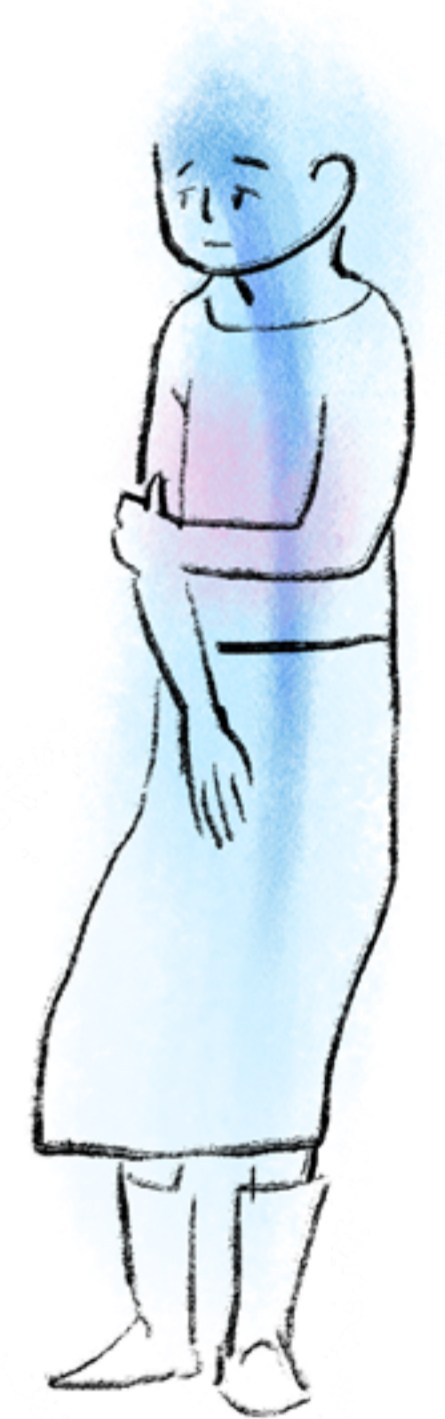

management & organisatie

Je moet uitstralen dat het gemeld mag worden

We hadden een vrouwelijke medewerker die met een mannelijke cliënt aan de haal ging. En ja, je kunt ook niet ontkennen dat er verliefdheid kan ontstaan. Ik vind dat je moet uitstralen dat dat dus wel gemeld mag worden. Dat zit ook in de organisatie. Het zou ook geen probleem moeten zijn. Als mensen het maar tijdig melden, voordat er echt een grensoverschrijding is gebeurd. Anders maak je het mensen onmogelijk. Ik ben ervan overtuigd - dat zie je ook tussen werknemers, want daar gebeurt het natuurlijk ook - dat dit gewoon tussen mensen ontstaat van tijd tot tijd. (Manager)

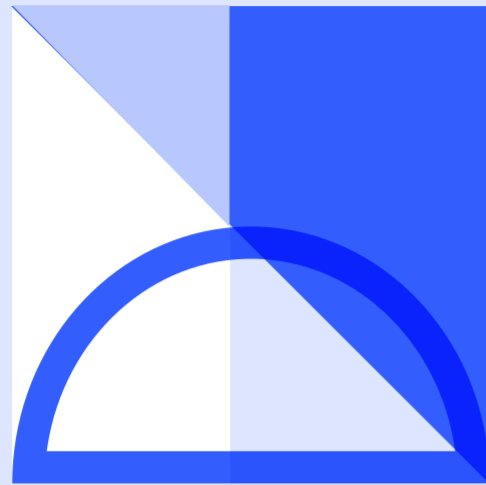

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Situatie 12. Een onderzoek naar seksueel grensoverschrijdend gedrag van een collega

Bij een klacht tegen een collega volgt een onderzoek. Een heftig proces, dat lang kan duren. Soms blijkt dat de collega niet schuldig is. Soms wel. Hoe leer je van zo'n onderzoek?

cliënt – cliënt

professional – professional

cliënt – professional

management & organisatie

Management en organisatie

Ook op management- en organisatieniveau is het belangrijk om goed om te gaan met seksualiteit, intimiteit en grensoverschrijdend gedrag. Voor managers en bestuurders gaat het dan onder meer over het opstellen van protocollen en richtlijnen. En over wat je met meldingen en onderzoeken naar seksueel grensoverschrijdend gedrag doet.

cliënt – cliënt

cliënt – professional

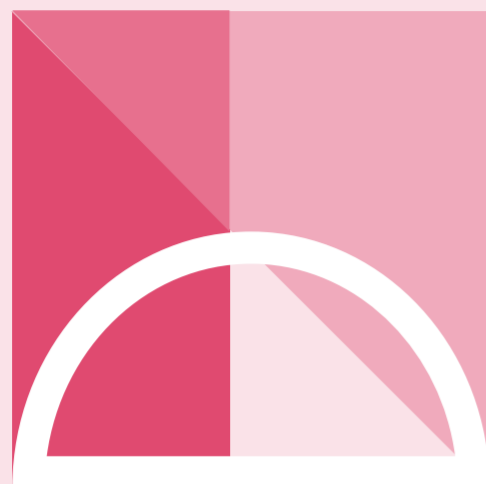

professional – professional

management & organisatie

Situatie 13. Seksualiteit op de agenda

Bestuurders en managers spelen een cruciale rol in de organisatie als het gaat om adequaat beleid en het agenderen van seksualiteit en grensoverschrijdend gedrag. Het zijn de bestuurders en managers die ervoor zorgen dat er in de organisatie over seksualiteit kan worden gesproken.

cliënt – cliënt

professional – professional

cliënt – professional

management & organisatie

We hebben het nog nooit geagendeerd

Ik wil vooral dat de zorg veilig is voor cliënten. Ik heb eigenlijk nog nooit nagedacht over hoe ik zelf als persoon en bestuurder in dit onderwerp sta. Of hoe wij als organisatie om willen gaan met verschillende ervaringen en voorkeuren van medewerkers. Maar mijn eigen achtergrond beïnvloedt vast hoe ik hier uiteindelijk in sta. Kunnen we van iedereen verwachten om een gesprek te voeren over seksualiteit, intimiteit of over grenzen met andere collega's of cliënten? Ik weet het niet. Ik weet eigenlijk ook niet wat het managementteam vindt. We hebben dit nog nooit geagendeerd. (Manager)

cliënt – cliënt ▲

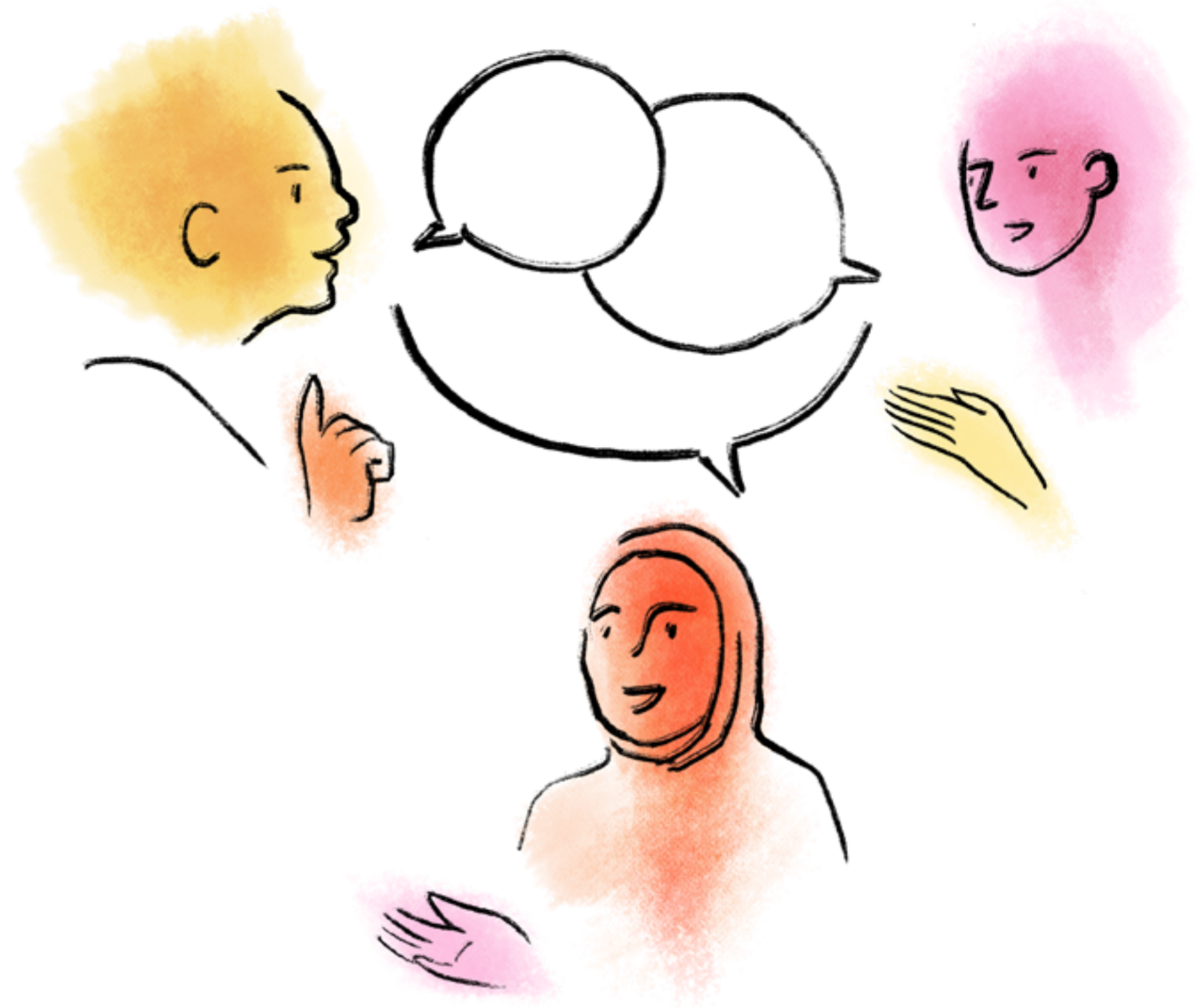
cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Speerpunt of afvinklijstje

Je kunt allerlei beleid maken op seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag en allemaal beslisboompjes en weet ik het. Maar ik denk dat het belangrijkste is dat je het bespreekbaar maakt met je team. Zodat je team zich ook veiliger voelt om het bespreekbaar te maken met de cliënten. Dat lijkt mij beter dan er weer allerlei regels voor te maken en die in zorgplannen in te regelen. Anders is het weer een afvinklijstje op de lange lijst van de afvinkpunten. En niet daadwerkelijk een speerpunt binnen de organisatie. (Manager)

cliënt – cliënt ▲

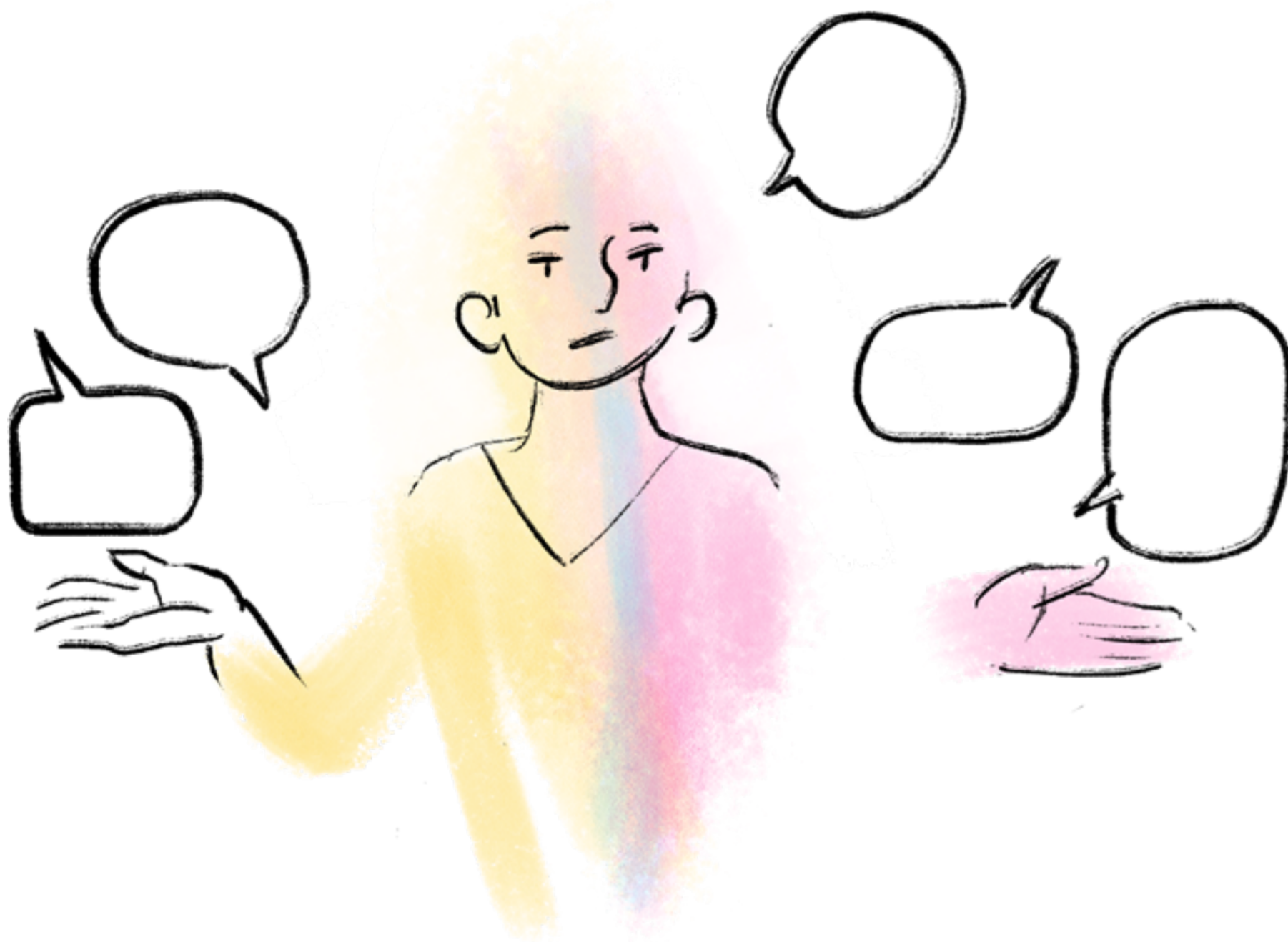
cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Dichtgetimmerd

In de zorg merk ik dat er toch wel vrij snel de nadruk komt te liggen op misbruik, nadenken over misbruik en preventie. Alles moet dichtgetimmerd worden. Of het gesprek gaat over soa's en anti-conceptie. Terwijl die leuke kant van seksualiteit, intimiteit en relaties ook belangrijk is. Als goede manager is het echt belangrijk om op verschillende niveaus regelmatig aandacht te blijven besteden aan open gesprekken over dit onderwerp. Met andere managers én je team. Je hebt immers de verantwoordelijkheid om het onderwerp op de kaart te zetten. (Manager)

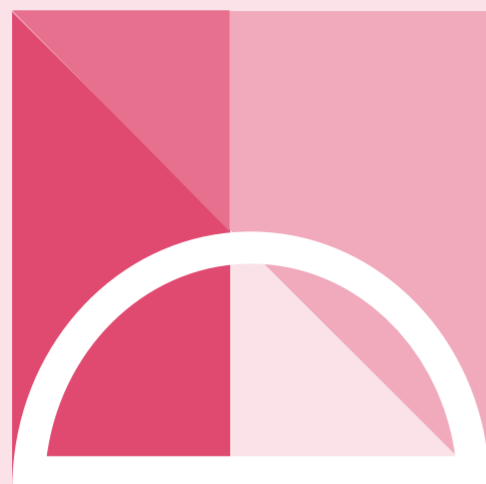

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Situatie 14. Een onderzoek naar seksueel grensoverschrijdend gedrag

Intern onderzoek of onderzoek door de inspectie naar seksueel grensoverschrijdend gedrag heeft een enorme impact. Op de melder, het team, de leidinggevende en de directie. Voor bestuurders is het bovendien moeilijk om te bepalen hoe je aan de ene

kant de privacy waarborgt en aan de andere kant goed over een, vaak langdurig, onderzoek communiceert. En hoe bied je goede nazorg aan een team dat met seksueel grensoverschrijdend gedrag te maken heeft gehad?

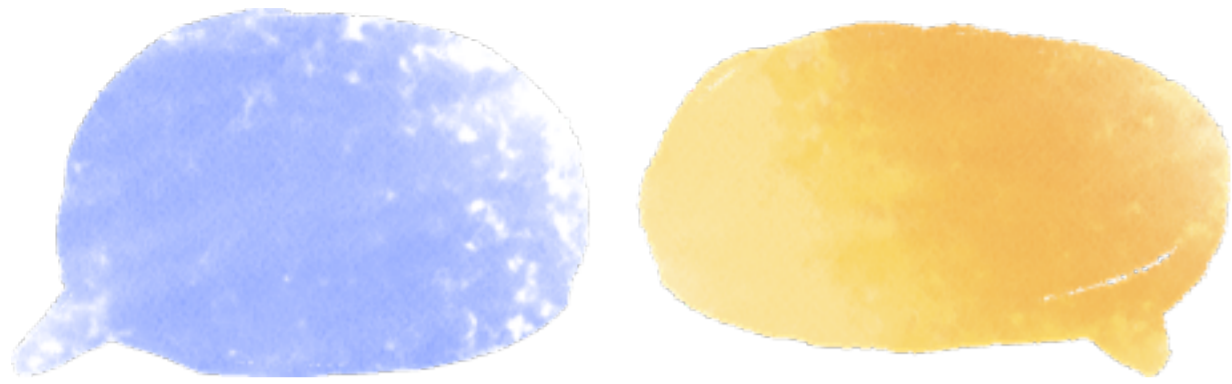

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

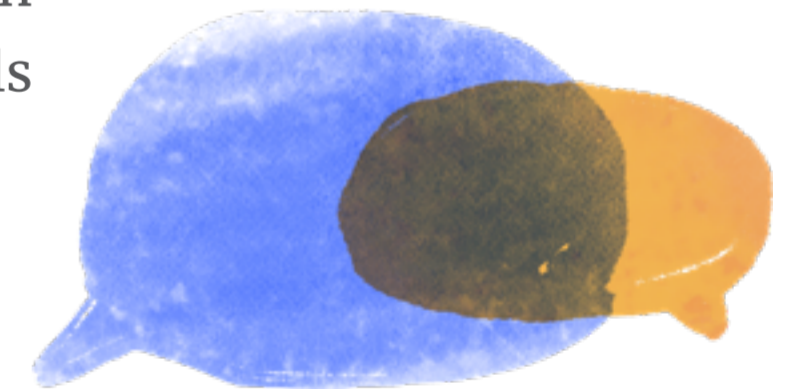
professional – professional ■

management & organisatie ◐

Wat vertel je?

Er is spanning over wat je wel en niet communiceert. En over h^oe je vervolgens naar medewerkers – allemaal collega's – communiceert. Wat vertel je? En ja, ik heb zelf ook vaak vragen gehad, zeker over andere incidenten binnen de organisatie. Hoe kunnen we leren van de incidenten? Op zo'n manier dat je de betrokken mensen wel beschermt, maar er tegelijkertijd als organisatie ook van leert. Dat is wel een beetje mijn zoektocht. Wanneer doe je het nou eigenlijk goed als organisatie? (Manager)

cliënt – cliënt

professional – professional

cliënt – professional

management & organisatie

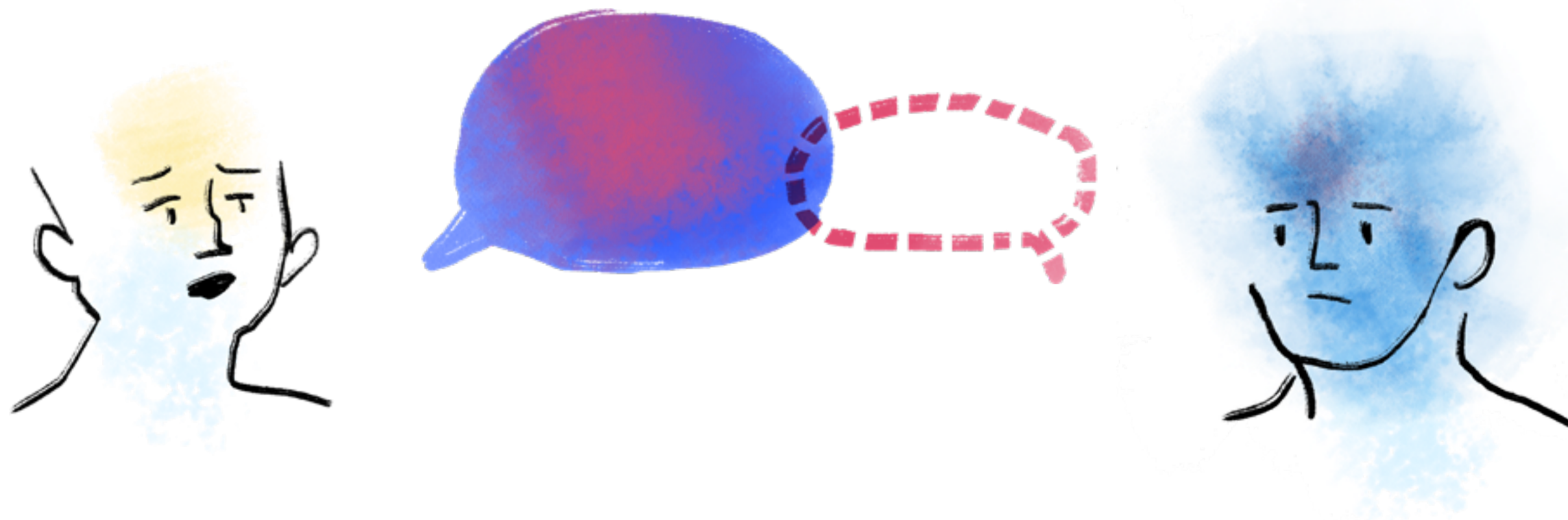

Waarom wordt het in de doofpot gestopt?

Medewerkers die met hun leidinggevende in gesprek gaan van: joh, ik heb iets opgevangen, klopt het? Nee, ik mag er niks over vertellen. Daar moeten we voorzichtig in zijn.

Je creëert daarmee als organisatie nogal het een en ander. Het effect is ook dat andere teams niet snappen waarom leidinggevenden er niets over communiceren. Want, is het waar wat er gezegd

wordt? Is het niet waar? Wat kun je me wel vertellen? En ook, waarom wordt het in de doofpot gestopt? Dat zijn echt opmerkingen die medewerkers maken, terwijl, ja, je wilt ook de medewerker of medewerkers waar het om gaat beschermen. Dus het is een terechte vraag van medewerkers die niet direct betrokken zijn maar die wel langs de zijlijn staan: joh, wat gebeurt hier nou? (Manager)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Vertrouwen in de teamleiders

Bij een thema als grensoverschrijdend gedrag komen er dingen boven die breder spelen in de organisatie. Bijvoorbeeld het vertrouwen in teamleiders. Dat is natuurlijk niet alleen bij dit thema relevant, maar dat wordt dan wel uitvergroot. Het is een katalysator. Een onderwerp als dit geeft echt de scherpste aan. (Manager)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Nu werkt hij ergens anders, hoe kan dat?

Onderzoeken naar seksueel grensoverschrijdend gedrag zijn lastig. Een medewerker werd beschuldigd door een cliënt. Hij had niets gedaan, bleek uiteindelijk. Maar zijn vertrouwensrelatie met mij en de organisatie was zo beschadigd dat hij elders is gaan werken. Dat vind ik nog steeds lastig. Ik heb ook een medewerker gehad die wel een dader was: dat is uit het onderzoek gebleken. En nu werkt hij als zzp'er bij een andere organisatie. Hoe kan dat? Eigenlijk schreeuwt alles in je om de directeur van die organisatie te bellen, en te zeggen: ik mag het niet zeggen, maar Pietje daar, die moet eruit, want dat komt daar niet goed. (Manager)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Tips voor het voeren van een goed gesprek 1/2

#1

Wees nieuwsgierig naar elkaar en probeer elkaar te begrijpen. In een open gesprek begrijp je elkaar beter, kun je elkaar steunen, een gezamenlijke aanpak ontwikkelen én – als je het echt aandurft om je kwetsbaar en eerlijk op te stellen – grensoverschrijdingen voorkomen.

#2

Let op je gesprekshouding. Probeer elkaar niet van je eigen gelijk te overtuigen. Stel vragen. Vul niet voor elkaar in en luister aandachtig.

#3

Wees je ervan bewust dat een gesprek over dit soort situaties iets kan doen met de mensen met wie je in gesprek gaat. Er kunnen emoties en eigen ervaringen loskomen. Bespreek met elkaar hoe je hiermee om wilt gaan.

#4

Wil je met je collega's in gesprek over seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag en hoe jullie daar met je team aandacht aan kunnen besteden? Met dit e-book – en de poster die erbij hoort – start je een goed gesprek. Lees bijvoorbeeld voor een gesprek dit e-book of bespreek sommige voorbeelden met elkaar en pak de poster erbij.

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Tips voor het voeren van een goed gesprek 2/2

#5

Kijk kritisch naar je eigen oordelen en aannames. Iedereen heeft verschillende ideeën en ervaringen. Zeker als het over gevoelige onderwerpen gaat als seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag. Wees daarom geïnteresseerd en respectvol. Steun je collega's en geef het goede voorbeeld.

#7

Evalueer het gesprek met elkaar, wat nemen jullie hieruit mee? Wat ging goed en wat kan volgende keer beter?

#6

Als je in een grotere groep in gesprek gaat, spreek dan af wie de rol van gespreksleider op zich neemt: iemand die het gesprek sturing geeft en ervoor zorgt dat het een open gesprek blijft.

cliënt – cliënt

cliënt – professional

professional – professional

management & organisatie

Inspiratie voor de praktijk 1/2

Praten over seksualiteit doe je op verschillende manieren, en met verschillende betrokkenen. Eén gesprek is niet genoeg. Het is een blijvend proces. Hoe je dat structureel maakt? Dat kan ook op verschillende manieren. Hieronder geven we je een paar voorbeelden ter inspiratie.

- Met trainingen voor aandachtsfunctionarissen over seksualiteit, kinderwens en seksueel misbruik stimuleer je het gesprek op verschillende plekken in jullie organisatie.
- Doe een teamtraining om seksualiteit bespreekbaar te maken.
- Betrek seksuologen en gedragsdeskundigen bij lastige vraagstukken over seksualiteit.
- Ervaringsdeskundigen kunnen ook helpen om te beslissen wat jullie organisatie nodig heeft en waar cliënten behoefte aan hebben.

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Inspiratie voor de praktijk 2/2

- Organiseer leiderschapstrainingen en themadagen over deze onderwerpen.
- Bespreek het onderwerp tijdens introductiedagen voor nieuwe medewerkers en tijdens het jaargesprek.
- Maak een vast agendapunt van dit onderwerp als je een teamoverleg hebt en organiseer intervisies.
- Vraag cliënten regelmatig – als onderdeel van hun behandelplan – of zij met het met je willen hebben over hun behoeftes of wensen. Niet iedereen wil dat, maar je kunt het wel aanbieden.

Hou in je achterhoofd dat gesprekken over seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag complex zijn en vaak samen gaan met kwetsbaarheid. Gesprekken over nare ervaringen kunnen heftige emoties en herinneringen losmaken. Wees kritisch én eerlijk. Ben jij de geschikte persoon om een gesprek te voeren? Wie kan je helpen? En is er nazorg nodig? Ga zorgvuldig te werk.

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

Verder lezen?

Er zijn al veel handleidingen, artikelen, boeken, tips, e-learnings, films en spelletjes om in de zorg over seksualiteit te praten, of seksueel grensoverschrijdend gedrag in de zorg te voorkomen. Klik op een van de links hieronder.

Kennisplein gehandicaptensector

[Eigen Regie Seksualiteit](#)

[Kennisbundel Seksualiteit](#)

GGZ Nederland

[Handleiding Seksualiteits- en Veiligheidsbeleid](#)

Movisie

[Huiselijk en seksueel geweld](#)

[Handleiding Vlaggensysteem](#)

[Handboek bespreekbaar maken van seksualiteit en intimiteit](#)

Kennisplein Zorg voor beter

[Intimiteit in verpleeghuizen](#)

[Intimiteit in de ouderenzorg](#)

Rutgers

[Seksuele gezondheid](#)

Nederlandse Vereniging voor Seksuologie

<https://www.nvvs.info>

Leidraad Veilige Zorgrelatie

<https://www.veiligezorgrelatie.nl/2021>

Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd

[Seksueel grensoverschrijdend gedrag \(igj.nl\)](#)

cliënt – cliënt ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐

In het kort

Seksualiteit hoort bij het leven. Ook in zorgorganisaties. Het is het belangrijk om over seksualiteit, intimiteit, wensen en grenzen te praten én om aandacht te besteden aan het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Regels en protocollen zijn niet genoeg. Ga en blijf met elkaar in gesprek. In verschillende situaties. Op verschillende momenten.

Wat jullie nodig hebben om het onderwerp bespreekbaar te maken, weten jullie natuurlijk zelf het beste. Bedenk bijvoorbeeld samen acties en evalueer die met elkaar. Op die manier heeft het gesprek over seksualiteit ook echt een effect op de praktijk. Denk dus na over wat er niet mag, maar vooral ook over wat er wel mag.

cliënt – cliënt

cliënt – professional

professional – professional

management & organisatie

Colofon

Dit e-book over seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag is een initiatief van het Amsterdam UMC, VUmc en de Erasmus Universiteit Rotterdam (Erasmus School of Health Policy & Management). Het is in het kader van onderzoek gefinancierd door ZonMw en ontwikkeld door Charlotte Kröger, Eva van Baarle en Jan-Willem Weenink. Bij dit e-book hoort een poster die je als gespreksstarter kunt gebruiken. De poster vind je [hier](#).

Auteurs

Charlotte Kröger
Eva van Baarle
Jan-Willem Weenink

Vormgeving

Roxane van Beek

Tekstredactie

Daniëlle van Hengst

© 2022

client – client ▲

cliënt – professional ▲

professional – professional ■

management & organisatie ◐